

University of Groningen

De tweede jeugd van het communisme in Groningen

Voerman, Gerrit

Published in:
Tussen Moskou en Finsterwolde

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
1993

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Voerman, G. (1993). De tweede jeugd van het communisme in Groningen. In G. Voerman (editor), *Tussen Moskou en Finsterwolde: Over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen* (blz. 103-126). Veenkoloniaal Museum, DNPP, Uitgeverij Meinders.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De tweede jeugd van het communisme in Groningen

▼ Gerrit Voerman

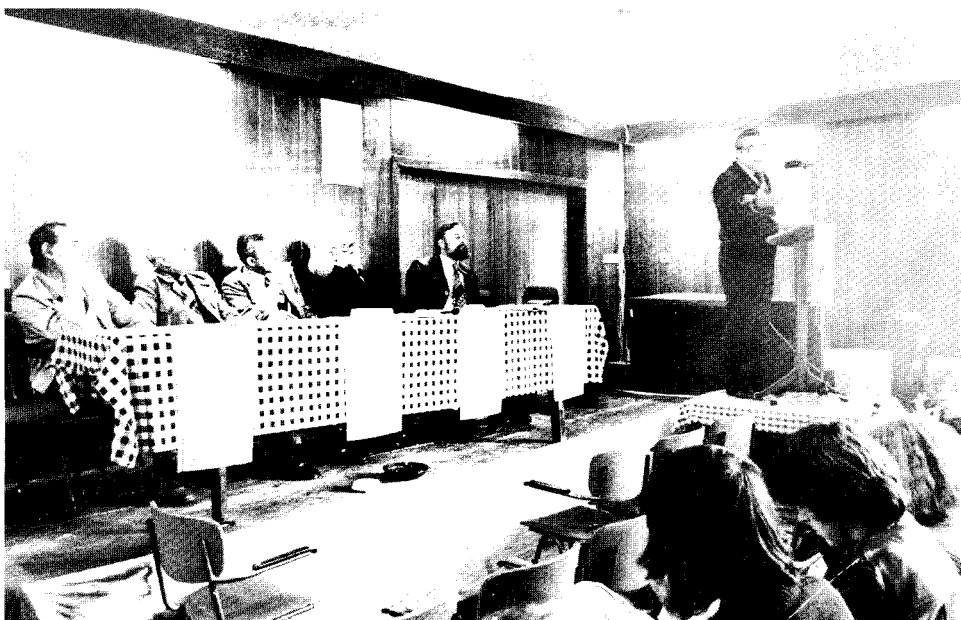
‘De dag van Fré Meis’. Zo kopte het *Nieuwsblad van het Noorden* op 19 maart 1970, de dag na de verrassend verlopen verkiezingen voor de Provinciale Staten. De CPN had maar liefst 14,2% van de stemmen behaald, bijna net zoveel als in de hoogtijdagen van het communisme vlak na de Tweede Wereldoorlog. In één klap was de partij in de provincie Groningen de derde in grootte geworden. Deze eclatante zege bracht haar in het college van gedeputeerden. De communistische zegetocht zette zich voort bij de later gehouden gemeenteraadsverkiezingen. In Oost-Groningen breidde de CPN haar posities aanzienlijk uit en leverde in een negental gemeenten wethouders. Ook in de stad Groningen werd met 14% een klinkende overwinning geboekt, die werd bezegeld met een wethouderschap (voor het eerst sinds 1948).

Sinds de verkiezingen van 1946 was de steun voor de CPN in de provincie gedaald. In 1970 kwam de kentering en werden de communisten in Groningen een politieke factor van betekenis. Lang zou de euforie niet duren. In 1977 leed de CPN bij de Tweede-Kamerverkiezingen een zware nederlaag, die het begin van het einde betekende. In dit hoofdstuk wordt de kortstondige opleving en langdurige ondergang van de CPN in Groningen nader beschouwd. De *Werdegang* van het communisme had veel te maken met de samenstelling van de achterban van de CPN, die begon te veranderen toen studenten en intellectuelen de rijen van de arbeiders gingen versterken. In de beste tradities van het door Marx en Engels ontwikkelde historisch-materialisme, werkte deze verandering van de sociale basis van de partij door in de ideologische bovenbouw. Het marxisme-leninisme werd uiteindelijk overboord gezet en van het positieve beeld dat bij de Groninger communisten bestond van de Sovjet-Unie en het ‘reëel bestaande socialisme’ in Oost-Europa bleef weinig over.

Meis als schakel tussen arbeiders en studenten

De tweede jeugd van het communisme in Groningen kan deels worden toegeschreven aan het 'Fré Meis-effect'. Voor arbeiders was Meis de succesvolle aanvoerder in de sociaal-economische strijd, voor studenten was hij het toonbeeld van proletarisch activisme.

Meis werd in 1921 geboren in Oude-Pekela. Zijn vader was strokarton-arbeider. Direct na de bevrijding meldde hij zich aan als lid bij de CPN, uit bewondering voor haar rol in het verzet. Al snel werd hij lid van de gemeenteraad, eerst in Winschoten, vanaf 1949 in Groningen. In die periode was hij ook een vooraanstaand bestuurder van de Eenheids Vak Centrale (EVC). In 1962 nam hij zitting in de Provinciale Staten van Groningen en van 1971 tot 1977 was hij Tweede-Kamerlid. In de partij maakte hij ook carrière en belandde hij al snel in het landelijk bestuur. Ook was hij jarenlang lid van het dagelijks bestuur.

Fré Meis spreekt aan het einde van de jaren zeventig op een bijeenkomst van de Gezamenlijke Actiecomité's.

Aan het einde van de jaren zestig concentreerde Meis zijn werkzaamheden op Groningen. Daar waren acties op gang gekomen tegen de dreigende sanering van een aantal strokartonfabrieken. In het najaar van 1969 brak in deze sector een staking uit voor hoger loon. Deze werd geleid door de 'Gezamenlijke Actiecomité's Strokarton', waarin vakbondsleden en 'ongeorganiseerden' samenwerkten. De gevestigde vakbonden lieten het afweten. De stakers haalden Meis erbij, die de acties tot een goed einde wist te brengen. Door de grote aandacht van de media (met name van de televisie) die de staking trok, kreeg hij landelijke bekendheid.

Onder Meis' hoede vonden in die tijd de eerste contacten tussen arbeiders en stu-

Helft van fabrieken balanceert op rand van bestaan Strokkarton bijt op houtje

Eén moderne fabriek radicale oplossing

Van een onzer verslaggevers

GRONINGEN — Afgelopen maandag is er massaal gestaakt in de Groninger strokkartonindustrie. Het is zeker niet het enige probleem waarmee deze specifieke Oostgroninger bedrijfstak worstelt.

De nog bestaande bedrijven hebben een hele waslijst: moeilijkheden met de conjunctuur en de structuur, veranderde gebouwen en machineparken, grondstof- en afzetproblemen, stijgende concurrentie van de golfkartonindustrie en van andere verpakkingsmiddelen als plastic.

Misschien dat de werkgevers de slakting van ongeveer 2000 van de in totaal nog 3000 werknemers — die de bedrijfstak een schade van een kwart miljoen gulden berokkende — daarom zo lakoniek hebben opgetuimen. Aan een loon zo volgeladen, leit men één af

zelf kartonindustrie. Zij omvat zo'n 10 procent van de groothandelsproductie (ruis karton wordt uit oud papier gemaakt). Het zal wel enige tijd duren voor er een definitief rapport kan worden uitgebracht. Maar uit het vooronderzoek van het N.E.I. blijkt al wel dat ernstig rekening moet worden gehouden met de sluiting van nog meer fabrieken.

☆ Zorgelijke trekken tekenen de gezichten van de stakende Groningers.

veert tot minder dan 2000 werkdagen. Het aantal bedrijven daalde tot zestien. Die hebben het even wat gemakkelijker pakkend.

sen de 50- en 60.000 pond stro aan inreden verlaten. De nu nog bestaande bedrijven beschikken met zijn alle over ruw geslacht 60 kartonnen in zeven fabrieken, waarmee re 450.000 ton stro en oud papier per jaar in karton omzetten.

In Hanau is niet de enige die meent, dat alleen heel rui-

productiviteit. De afgelopen tien jaar steeg deze landelijk met zes procent, in de strokkartonindustrie slechts met de helft daarvan.

Minimum-loon

huurlieden kan worden gecor-

Staking in de strokkarton, 1969. (uit de Winschoter Courant)

ACTIE, NU GEBODEN!!!!

Waarom is de strokkartonindustrie in Nederland zo slecht ontwikkeld? Het antwoord is: omdat de werkgevers niet willen investeren in de industrie. Ze willen alleen maar de loonkosten drukken. Daarom is het noodzakelijk dat de werknemers actie nemen. Ze moeten eisen dat de loonkosten worden verhoogd. Dit kan alleen door een staking. De staking is een middel om de werkgevers te dwingen tot investeringen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een minimumloon. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een vakantiegeld. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een pensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ziekteverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een arbeidsongevallenverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een werkloosheidsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ouderdomsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een overlevingspensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een nabestaandenpensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij arbeidsongeval. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ziekte. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij werkloosheid. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ouderdom. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij overleving. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij nabestaanden. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij arbeidsongeval. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ziekte. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij werkloosheid. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ouderdom. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij overleving. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij nabestaanden.

DE AANVULLENDE WERKEN? GROVE UITBUIJTINGSOBJEKTEN

De strokkartonindustrie is een van de meest achtergebleven industrieën in Nederland. Dit is vooral te wijten aan de lage loonkosten. De werkgevers willen de loonkosten drukken, maar de werknemers willen de loonkosten verhogen. Dit kan alleen door een staking. De staking is een middel om de werkgevers te dwingen tot investeringen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een minimumloon. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een vakantiegeld. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een pensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ziekteverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een arbeidsongevallenverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een werkloosheidsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ouderdomsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een overlevingspensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een nabestaandenpensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij arbeidsongeval. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ziekte. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij werkloosheid. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ouderdom. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij overleving. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij nabestaanden.

BREEKT DE MACHT DER MONOPOLIES!

De strokkartonindustrie is een van de meest achtergebleven industrieën in Nederland. Dit is vooral te wijten aan de lage loonkosten. De werkgevers willen de loonkosten drukken, maar de werknemers willen de loonkosten verhogen. Dit kan alleen door een staking. De staking is een middel om de werkgevers te dwingen tot investeringen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een minimumloon. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een vakantiegeld. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een pensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ziekteverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een arbeidsongevallenverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een werkloosheidsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ouderdomsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een overlevingspensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een nabestaandenpensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij arbeidsongeval. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ziekte. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij werkloosheid. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ouderdom. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij overleving. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij nabestaanden.

En andere weg is er niet

De strokkartonindustrie is een van de meest achtergebleven industrieën in Nederland. Dit is vooral te wijten aan de lage loonkosten. De werkgevers willen de loonkosten drukken, maar de werknemers willen de loonkosten verhogen. Dit kan alleen door een staking. De staking is een middel om de werkgevers te dwingen tot investeringen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een minimumloon. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een vakantiegeld. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een pensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ziekteverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een arbeidsongevallenverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een werkloosheidsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een ouderdomsverzekering. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een overlevingspensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een nabestaandenpensioen. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij arbeidsongeval. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ziekte. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij werkloosheid. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij ouderdom. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij overleving. Het is een middel om de werkgevers te dwingen tot het betalen van een uitkering bij nabestaanden.

Voor een forse loonsverhoging!

Tegen iedere vorm van bedrijfsuitbuiting!
Tegen uitbuiting der werklingsloosheid!
Tegen werklingsloosheid onder meer en tegen werklingsloosheid!
Tegen werklingsloosheid onder meer en tegen werklingsloosheid!
Tegen werklingsloosheid onder meer en tegen werklingsloosheid!

Strooifolder van de CPN uit 1969.

De Communistische Partij van Nederland, district Groningen

denten plaats. Hij fungeerde als een soort verbindingsofficier tussen twee sociale groeperingen die tot dan toe vreemden voor elkaar waren geweest. Tijdens de strokartonstaking gaf Meis regelmatig tekst en uitleg aan de studenten in Groningen. Hij introduceerde hen ook bij de stakers. De Oostgroningers hadden zo hun reserves tegen de baarddragende studerende Stadgers. 'Door de leiding van de staking' aldus Meis, 'werd daarom tegen de arbeiders gezegd dat het dragen van een baard niets te maken had met de activiteiten van de persoon: "Het verstand zit'm niet in de baard maar in het hoofd. Ook Marx en Engels droegen baarden, en wel hele grote. Bekwaam en intelligent waren ze wèl".'¹

De studenten zamelden op de universiteit geld in om de stakers bij te staan. Ook verleenden zij wetenschappelijke assistentie. In 1970 werd aan de universiteit de 'Themagroep Noord-Nederland' opgericht. Deze groep deed onderzoek naar de arbeidsverhoudingen in de strokarton, tegen de achtergrond van wat werd beschouwd als 'de opleving van de klassenstrijd... in Oost-Groningen'.²

Studenten

Deze contacten in Groningen vielen samen met de toenadering op landelijk niveau tussen de CPN en de studentenbeweging. De activistisch ingestelde CPN kwam - mede als gevolg van haar ondersteuning van de Maagdenhuisbezetting in Amsterdam - langzaam maar zeker in beeld. Na enige tijd traden de studenten in drommen toe als lid. Volgens schattingen zouden er zich tussen 1972 en 1977 zo'n 5.000 hebben aangemeld.³ Prominente studentenleiders als Ton Regtien riepen bij de statenverkiezingen van 1970 op om CPN te stemmen.

Ook in Groningen werden vele studenten lid van de CPN, alhoewel onbekend is hoeveel precies. Het ledental nam in ieder geval met sprongen toe: in 1973 telde het district-Groningen ruim 500 leden, in 1975 ruim 800 en in 1977 1.300.⁴ Onder de nieuwkomers was onder anderen de rechtenstudente Ina Brouwer, die zich in 1973 aanmeldde 'uit bewondering voor de strijdbaarheid van eenvoudige maar taaie communisten'.⁵ Regtien wilde ook toetreden, maar werd vanwege zijn anarchistische verleden voorlopig de toegang tot de CPN ontzegd. Pas in 1974 was hij na een gesprek met de Groninger districtsleiding welkom.⁶

Cor Drost, sinds 1982 lid van de CPN-fractie van de gemeenteraad van Hoogezand-Sappemeer en vanaf 1990 wethouder voor Groen Links, was aan het begin van de jaren zeventig student aan de Sociale Academie in Groningen. Hij sloot zich eveneens bij de CPN aan vanwege haar actiegezinheid, zo herinnerde hij zich. 'Ik kon me ook niet voorstellen ergens anders lid te worden, want de stijl van de Groninger communisten was heel direct gericht op de belangen van de mensen. In Groningen werd niet zoveel gepraat, maar werd gedaan... Dat is het echte kenmerk van de Groninger en met name de Oostgroninger communisten, van niet lullen maar poetsen.'⁷

Via de nieuwe studentenleden kreeg de CPN voor het eerst voet aan de grond binnen de universiteit. De Groninger Studentenbond (GSb) was hierbij van groot belang. Deze studentenvakbond werd opgericht in juli 1971. Tot de oprichters behoorden latere partijleden als Geert Lameris (later jarenlang politiek secretaris

van het partijdistrict), Thewis Wits (van 1975 tot 1981 wethouder in Groningen) en Ed Ebels.⁸ Het ledental bedroeg aanvankelijk ongeveer 100, maar steeg snel tot 2.000 in 1973. Daarna daalde het gestaag tot 1.200 in 1978.⁹ Naast typische studentenacties zoals de strijd tegen de verhoging van het collegegeld, ondersteunde de GSb ook acties van arbeiders.

Ofschoon de GSb beweerde ongebonden te zijn, stond de bond in de praktijk zeer dicht bij de CPN.¹⁰ Volgens ingewijden bestond het kader vooral uit communisten. De districtsleiding van de CPN had via het communistische 'studenten-overleg' en het sociale circuit (te lokaliseren in café De Wolthoorn in Groningen) informeel een dikke vinger in de pap. Zo nodig greep de politiek secretaris direct in en werden GSb-functionarissen ontboden op het districtskantoor. Dit gebeurde bijvoorbeeld toen de bond van plan was een verklaring te ondertekenen van Amnesty International over politieke gevangenen in Oost-Europa. Het voornemen verdween van tafel toen Lameris liet weten dat 'de partij daar geen behoefte aan had'.¹¹

Aangetrokken door de strijdbare opstelling van de CPN belandden vele studenten-activisten die hun sporen hadden verdiend in de democratiseringsbeweging, zo in een rigide, dogmatische organisatie. De CPN kende in vele opzichten nog een stalinistische partijcultuur, waarin het woord van de leiding wet was en de discussievrijheid beperkt bleef. De gerichtheid op acties zette de toon - 'niet lullen, maar lopen'. Aanvankelijk pasten de studenten zich soepel aan bij de opvattingen van de gestaalde kaders. Zij wilden niet voor elkaar onderdoen in het aannemen van de goede communistische houding, wat nogal eens in 'arbeiderisme' ontaardde. Zo schreef het oud-CPN-lid P. de Vries over de communistische GSb-ers: 'De student-activisten doen er ondertussen alles aan om zich als echte communist te ontpoppen... Het is hun manier om zich als maatschappelijke groep te constitueren, en met eventuele intellectuele schuldgevoelens af te rekenen. In het 'eigen' GSb-/CPN-café praat men graag en veelvuldig over het kapitaal, de strijd en de arbeiders, maar ook gaat men graag bij echte bolsjewistische arbeiders in Oude-Pekela op bezoek. Ze verafschuwen het vaag-anarchistische cultuurtje rond een PSP, want ze willen heldere, hard werkende en gedisciplineerde klassenstrijders zijn. Een eigen zangkoor, met pompeuze strijdliederen op Eisler-maat, en het hanteren van het communistische taalspel met begrippen als 'juiste lijn', zijn er uitdrukkingen van.'¹²

Volkscongressen

In deze periode was de CPN zeer actief op het sociaal-economisch front. De partij verzette zich tegen de achterstelling van Groningen bij de rest van het land. De lonen lagen gemiddeld een stuk lager en de werkloosheid was aanzienlijk hoger dan elders. Het boegbeeld van de CPN in deze acties was Meis. Als gevierd stakingsleider stond hij na de strokartonstaking tevens met ontslag bedreigde arbeiders in de steen- en confectie-industrie bij. Ook adviseerde hij bij loonacties in diverse fabrieken. Gealarmeerd door de successen die de CPN zo in Groningen boekte, begonnen de vakbonden zich slagvaardiger op te stellen. Ook de PvdA,

die door toedoen van Nieuw Links een radicaliseringsproces doormaakte, kreeg meer oog voor de noden in de provincie.

Op deze wijze werd de CPN de wind wat uit de zeilen genomen.¹³ De communisten lieten zich deze troef evenwel niet zo eenvoudig afnemen. In het voorjaar van 1971 verscheen de brochure *Groningeland - een Nederlands probleem*. Hierin schreef de partij de achterstelling en 'militarisering' van de regio (gedoeld werd op de plannen om enkele militaire oefenterreinen aan te leggen) toe aan bewuste pogingen van EEG en NAVO om het Groninger arbeidersverzet te breken en zo 'de gehele Nederlandse arbeidersbeweging een slag toe te brengen'.¹⁴ Teneinde een gelijkwaardige behandeling van Groningen af te dwingen, was eenheid geboden. Arbeiders, boeren, studenten, wetenschappelijke werkers, middenstanders en anderen moesten de rijen sluiten en deze politiek uit Den Haag bestrijden.

Het Volkscongres in Winschoten in 1980.

Op deze basis werd in de jaren zeventig 'Volkscongressen' gehouden. De Gezamenlijke Actiecomité's namen hierbij het voortouw. Groningen mocht geen 'win-gewest' worden: de aardgasbaten moesten voor de ontwikkeling van het Noorden worden aangewend. Geëist werd dat de 'loonachterstand' ongedaan werd gemaakt en de werkgelegenheid bevorderd. Plannen voor de aanleg van militaire oefenterreinen en - later - voor de dumping van radio-actief afval werden verworpen. In 1972 en 1975 vonden in Groningen de eerste Volkscongressen plaats. In 1977 en 1980 volgden er nog twee in Winschoten, elk met enkele duizenden bezoekers.

Aan de Volkscongressen deden vele groeperingen mee, ook vanuit de universitaire wereld. Niet alleen communistisch *angehauchte* groeperingen als de GSb en de

Het noordelijk aardgas was steeds een belangrijk actiepunt van de CPN.

Themagroep Noord-Nederland verleenden steun, maar ook bijvoorbeeld het Studentenpastoraat en de Stichting Studentenhuisvesting betuigden adhesie. Volgens Brouwer waren de Volkscongressen symbolisch voor de samenwerking 'tussen arbeiders en studenten, tussen "oude" en "nieuwe" CPN-leden'.¹⁵ Hoewel de CPN achter de schermen een grote rol speelde, deed zij haar best daarvan naar buiten toe niet al te veel te laten merken. Zo wilde men vermijden dat anderen zich door haar betrokkenheid zouden laten afschrikken.

Sovjet-Unie

In de jaren zeventig was de CPN een rechtzinnige communistische partij. Haar relatie met de Sovjet-Unie was echter minder orthodox.¹⁶ In het begin van de jaren zestig had de partij afstand genomen van de leidende rol van Moskou in de internationale communistische beweging en zichzelf 'autonoom' verklaard. In 1968 veroordeelde de CPN de inval van het Warschau Pact in Tsjecho-Slowakije. Ondanks deze distantie bleven de Nederlandse communisten zich wel oriënteren op de Sovjet-variant van het marxisme-leninisme. De CPN beschouwde de Sovjet-Unie als het toonbeeld van socialisme en vredelievendheid. Van de 'Eurocommunistische' nieuwlichterij in het midden van de jaren zeventig moest de partij weinig hebben. De pogingen van de Italiaanse, Spaanse en Franse communistische partijen om zich te vernieuwen werden als een afwijking van het marxisme-leninisme gezien. De nieuwe studentenleden voegden zich ook in dit opzicht in de bestaande partijcultuur. In het algemeen voelden zij zich minder verbonden met de Sovjet-Unie dan de oude garde. Dat er een bepaalde distantie bestond tussen de Nederlandse communisten en Moskou, vergemakkelijkte in feite de stap naar het partijlidmaatschap vaak alleen maar.

Aan de ongeveer vijftien jaar durende ambivalente houding tussen CPN en CPSU kwam in 1977 onverwachts een einde. Aan de vooravond van de Tweede Kamerverkiezingen bracht een CPN-delegatie plotsklaps een bezoek aan Moskou. In gesprekken met de Sovjet-partijideoloog Soeslov sprak erevoorzitter-voor-het-leven P. de Groot zijn waardering uit voor de vredelievende politiek van de Sovjet-Unie en veroordeelde hij de 'reactionaire' interventies in de interne aangelegenheden van de socialistische landen.¹⁷ De CPN was weer geheel in de moederschoot teruggekeerd.

9712 88 Groningen

Aan de ambassadeur van de USSR
t.w.v. de heer Iukin
Andries Binkerveg 2
2517 JF Den Haag

waarde Kameraden,

Groningen 15-7-83

Om te beginnen willen wij U nogmaals bedanken, voor het overleg dat wij gehad hebben met de ambassadeur en zijn medewerkers.

Wij sturen U hierbij een notitie toe, waarin onze opvattingen staan over de mogelijkheden en noodzaak van het versterken van de handelsbetrekkingen tussen de Sovjet-Unie en de provincie Groningen. Voor ons is dit van belang omdat daarmee een deel van de werkloosheid in onze provincie bestreden kan worden. Maar tevens is het van belang vanwege de betekenis die handelsbetrekkingen kunnen hebben voor de spanningopolitiek.

Als CPN-district Groningen hebben wij eensgezamen op onze districtskonferentie de noodzaak onderstreept van goede betrekkingen tussen alle Communistische, arbeiderspartijen en andere partijen in geheel Europa wanneer het gaat om de vredesstrijd.

In de provincie Groningen hebben wij daarin een bijzondere verantwoordelijkheid.

Bij de verkiezingen van de Provinciale Staten van Groningen behaalden wij 6,8 % van het aantal stemmen.

In 2 gemeentes in Oost-Groningen, Beerta en Finsterwolde heeft de CPN de meerderheid met in Beerta de eerste -en nog enige- burgemeester van Nederland.

In een groot aantal plaatsen is de CPN in de gemeenteraad vertegenwoordigd terwijl in 6 gemeentes de CPN wethouderszetels heeft.

Wij kunnen U melden dat ons bezoek aan U veel belangstelling heeft gehad; o.a. van de regionale pers.

Onmiddellijk hebben wij een positief overleg gehad met een delegatie van het College van Gedeputeerde Staten, waaronder de Commissaris van de Koningin de heer Vonhof en gedeputeerde Bos. Ook met verschillende vertegenwoordigers van werknemers, bedrijfsdirecties, landbouworganisaties e.d. vinden besprekingen plaats.

Wij hopen na onze vakantie weer verdere overleg met U te kunnen voeren over verdere stappen die gezet kunnen worden.

met kameradschappelijke
groeten,

Brief van het district-Groningen aan de ambassadeur van Sovjet-Unie.

Verkiezingsnederlaag van 1977

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 1977 leed de CPN een zware nederlaag. Vijf van de zeven zetels gingen verloren. Het zware verlies kwam als een donderslag bij heldere hemel. Weliswaar was al eerder gebleken dat de uitslag van de statenverkiezingen van 1970 (14,2%) een uitzondering was. Bij de kamerverkiezingen van 1971 en 1972 behaalde de CPN in Groningen respectievelijk 11,0% en 8,6%. Het 'Fré Meis-effect' leek uitgewerkt. De statenverkiezingen van 1974 leverden 8,1% van de stemmen op. Enerzijds was dit een forse aderlating - ten opzichte van 1970 was het aantal statenzetels gehalveerd-, anderzijds scheen het communistische electoraat zich in Groningen te stabiliseren. In 1977 bleek evenwel dat de CPN hier toch nog boven haar stand leefde. Met slechts 4,3% zakte de partij zelfs wat onder het gemiddelde niveau in de jaren zestig. Bij de statenverkiezingen die een jaar later werden gehouden, kwam de CPN op hetzelfde percentage uit.

De CPN raakte door de nederlaag bij de kamerverkiezingen in een diepe crisis. De partijtop was enige tijd het spoor bijster. De Groot trachtte de situatie naar zijn hand te zetten. Naar zijn mening was de partij door de toevloed van intellectuelen uit het rechte spoor geraakt. Een nieuwe partijleider met wortels in de arbeidersklasse moest de CPN weer op het juiste pad brengen. De Groot dacht daarbij aan Meis.¹⁸ Deze wilde daar echter niets van weten. De coup poging mislukte en de zittende partijleiding schakelde De Groot uit. Op het partijcongres van januari 1978 werd een nieuw beginselprogramma aangekondigd, waarin de Nederlandse weg naar het socialisme zou worden geformuleerd. Dit programma werd later de inzet van een strijd tussen de orthodoxe marxistisch-leninistische vleugel en de vernieuwers, met grote gevolgen voor het Sovjet-beeld van de CPN. Vooral in Groningen zou deze strijd hard gevoerd worden. Aanleiding vormde hier uitgerend de opstelling van de partij tegenover het 'reëel bestaande socialisme'. Door de onwillige houding van de Groninger partijleiding dit thema ter discussie te stellen, werd de weinig democratische interne partijorganisatie vervolgens ook mikpunt van kritiek.

De affaire-Ebels

Zo onverwacht de enorme verkiezingswinst in 1970 in Groningen was gekomen, zo onverhoeds kwam hier in mei 1977 de nederlaag. Op de ledenvergaderingen in de afdelingen barstte de kritiek los. Naast vragen over de gebrekkige band van de CPN 'met de massa' kwam ook de reis van de CPN-delegatie naar Moskou ter sprake. 'Hoewel de aarzelande partijgenoten die het "onverstandig vonden dat vóór de verkiezingen te doen" overtuigd konden worden van de juistheid, bleef kritiek op het feit dat de mensen in de bedrijven en buurten toch onvoldoende op deze bespreking waren voorbereid', zo werd er gerapporteerd.¹⁹

Tot deze kritici behoorde ook Vera Ebels, die in de afdeling-Lewenborg haar mening niet onder stoelen of banken stak. Als Vera Dolanová was zij in 1968 vanuit Tsjecho-Slowakije naar Groningen gekomen. Na de onderdrukking van de Praagse Lente door het Warschau Pact bleef ze in Nederland. Ze trouwde met de al ge-

noemde CPN-er Ed Ebels. Hoewel het haar opviel welke misvattingen er bestonden over het 'reëel bestaande socialisme', trad ze toch toe tot de CPN - mede op aandringen van Meis. 'Fré dacht een Oosteuropes paradepaardje binnen te halen, maar het bleek een paard van Troje,' zo stelde ze later. Zij dacht dat de CPN - die toen zij lid werd weinig op had met de Sovjet-Unie - wel democratisch zou functioneren, maar 'al snel bleek het er net zo onfatsoenlijk toe te gaan als in alle zusterpartijen'.²⁰

In het voorjaar van 1978 trad Vera Ebels met haar opvattingen openlijk naar buiten. Samen met haar echtgenoot maakte ze een Nederlandse vertaling van delen van het zogenaamde Piller-rapport. In dit uit 1968 daterende verslag werden door de Tsjecho-Slowaakse communistische partij de politieke vervolgingen onder haar bewind vanaf 1948 onderzocht. Onder de titel *Een onder tafel gewerkt rapport* werd het in beperkte oplage binnen de CPN verspreid. In de inleiding nam het echtpaar-Ebels de houding van de CPN op de korrel. De partij mocht dan wel de inval van het Warschau Pact in augustus 1968 hebben veroordeeld, daarna had zij zich in stilzwijgen gehuld en bijvoorbeeld niet gereageerd op de repressie van Charta 77, een dissidente groepering die in Tjecho-Slowakije schendingen van de mensenrechten aan de kaak stelde. De beide auteurs vonden het 'moreel beschamend en politiek opportunistisch daarover te zwijgen'.²¹ Erkend moest worden dat de communistische partijen in Oost-Europa het recht op autonomie was afgenomen en dat het daar aan de democratie schortte - al was het alleen maar om als CPN in Nederland op dat punt serieus genomen te worden.

Deze actie werd het echtpaar-Ebels niet in dank afgenomen. Met name de kritiek in het voorwoord schoot het districtsbestuur in het verkeerde keelgat. Beide auteurs werden op het matje geroepen en beschuldigd van inmenging in de interne zaken van de Tsjecho-Slowaakse partij en van fractievorming. Enige tijd later werd een roeyementsprocedure in werking gesteld.

Deze handelwijze ging een aantal partijleden echter te ver. Onder het motto 'niet royeren, maar discussiëren' ondertekenden in februari 1979 ongeveer 270 leden een open brief aan het partijbestuur. Zij eisten de mogelijkheid van een onbevangen discussie over 'het democratisch functioneren van de partij, de verhouding met buitenlandse communistische partijen en de beoordeling van de politieke verhoudingen in socialistische landen', zonder dat roeyementen dreigden.²² De partijtop bond vervolgens in en draaide de procedure terug.

Partijstrijd in Groningen

Dit besluit maakte geen einde aan de onrust binnen de partij. Met het rapport van het duo-Ebels was de geest van vernieuwing al uit de fles. Het district-Groningen nam het voortouw. Een reeks aanvaringen tussen (groepen van) partijleden - voornamelijk intellectuelen - en de districtsleiding vond plaats, die vaak te maken hadden met de beoordeling van de Sovjet-Unie en de interne partijdemocratie. Plaats van handeling was de stad Groningen. De provincie hield zich voorlopig nog afzijdig.

In december 1979 was de Sovjet-Unie Afghanistan binnengevallen. De CPN had de inval weliswaar - in bedekte termen - veroordeeld, maar het Groninger dis-

trictsbestuur stond niet te popelen deze afwijzing openlijk te ondersteunen. Toen een aantal Groninger partijleden te kennen gaf te willen deelnemen aan een protestmanifestatie die door de PPR was georganiseerd, werd hun dat sterk afgeraden. Ze kregen van de districtsleiding te horen dat zij 'beter Volkscongresbrochures konden gaan verkopen'.²³

In mei 1980, vlak voor het 27ste landelijke partijcongres, publiceerden twee Groninger districtsbestuurders, H. Broekhuis en J. Zeelen, een kritisch artikel in de Volkskrant. Hierin veegden zij de vloer aan met de pogingen om de partijdiscussie te disciplineren en laakten zij de afwezigheid van een analyse van de internationale communistische beweging.²⁴ Op de daarna gehouden districtsconferentie kregen beiden de wind van voren. Meis nam het hun hoogst kwalijk dat zij de discussie buiten de partij voerden. 'De methoden zijn laag bij de grond, anti-kommunisties en zouden zelfs in een konijnenfokkersvereniging niet toegelaten worden,' aldus het verslag wat de vernieuwers van deze vergadering opmaakten.²⁵ In zijn weerwoord hekelde Zeelen volgens dit verslag deze aantijgingen en weet deze aan het stalinisme dat nog steeds in de CPN aanwezig was.

'Werkgroep democratie'

Inmiddels had zich in Groningen reeds een groepje van verontruste, kritische leden gevormd. Zij verzetten zich tegen de stalinistische partijcultuur en eisten meer discussievrijheid en ideologische vernieuwing. De Groninger dissidenten zochten contact met geestverwanten elders en gaven de aanzet tot een landelijke conferentie in het Friese Witmarsum in augustus 1980. Hier werd de democratisering van de partij besproken en de verhouding tot de socialistische landen en het Stalinisme geanalyseerd. De bijeenkomst eindigde met een solidariteitsverklaring met de stakende arbeiders in Polen. Deze 'horizontale' dwarsverbindingen waren de partijleiding een gruwel. Zij vloekten immers met het democratisch-centralistische organisatieprincipe.

In de stad Groningen organiseerden de vernieuwers zich in de 'werkgroep democratie'. Aanvankelijk functioneerde deze ondergronds. Eind 1981 trad ze openlijk naar buiten, gesterkt door het feit dat de landelijke partijleiding de luiken open zette. De werkgroep wilde kritische leden uit de verschillende afdelingen bij elkaar brengen, die door de werking van het democratisch-centralistische partijmodel van elkaar geïsoleerd bleven. De groep richtte zich op de stad en liet de provincie links liggen, deels omdat daar 'geen eer te behalen zou zijn'.²⁶ Ze zocht wel contact met gelijkgezinden in andere plaatsen. Op een landelijke bijeenkomst in Zeegse in september 1982 werd het Leninisme ter discussie gesteld: men wilde pluriformiteit in plaats van 'monolithisme' en een gerichtheid op de basis in plaats van centralisme.

Op de districtsconferentie van april 1982 werd furieus gereageerd op de 'werkgroep democratie'. Hoewel ook Lameris en Meis het optreden van de werkgroep als ondemocratisch bestempelden, kwam het niet tot een verbod. Brouwer hield de groep de hand boven het hoofd. Zij had inmiddels carrière gemaakt in de partij en maakte deel uit van het landelijk bestuur en van de Groninger districtsleiding. Brouwer was in 1981 mede door toedoen van Meis en Lameris op de derde

plaats beland van de kandidatenlijst voor de kamerverkiezingen, waarop Groningen als belangrijk district aanspraak kon maken. Bij de volgende verkiezingen in september 1982 werd zij lijsttrekker en vervolgens fractievoorzitter. In de partijstrijd poogde ze een bemiddelende rol te spelen tussen beide vleugels.²⁷ Wel wierp zij zich meer op als exponent van de feministische vleugel, die tot het kamp van de vernieuwers behoorde. Belangrijkste eis uit deze hoek was de 'feminisering' van de CPN.

Tanende invloed

De partijstrijd liet na 1980 zijn sporen na in Groningen. Electoraal viel het allemaal nog wel mee. Bij de kamerverkiezingen van 1981 en 1982 behaalde de CPN beide keren ruim 4% van de stemmen en bleef daarmee ongeveer op het niveau van 1977. De tussen de beide kamerverkiezingen gehouden statenverkiezingen leverden zelfs een verrassende 6,8% op. Deze uitschieter hing echter grotendeels samen met de terugslag van de PvdA als gevolg van haar deelname in het tweede kabinet-Van Agt. De klad zat echter wel in de ledenaanhang van het Groninger partijdistrict. Het ledental dat in de zomer van 1979 met zo'n 1.500 een hoogtepunt bereikte, zakte naar bijna 1.350 in het voorjaar van 1982 - een verlies van 10%.

In 1978 had de CPN al minstens veertig jaar lang de meerderheid in Finsterwolde.

Erger was misschien dat de maatschappelijke invloed van de CPN begon te tanen. Haar sterke positie in Groningen aan het begin van de jaren zeventig had op twee pijlers gerust: de arbeiders- en de studentenbeweging. Beide begonnen nu scheuren te vertonen. Als gevolg van de aanhoudende sanering van de Groninger strokarton- en confectieindustrie en van de scheepsbouw liep de arbeidersklasse forse klappen op. De traditionele achterban van de CPN raakte zo in het nauw, terwijl de meer recente universitaire recruitersbron eveneens begon op te drogen.²⁸ Tezelfdertijd nam de studentenbeweging meer afstand van de CPN. Na het laatste Volkscongres in april 1980 verscheen een pamflet met als titel 'Een volgend Volkscongres kan beter', mede ondertekend door de GSb. Hierin werd de 'CPN-dominantie' gekritiseerd, die de 'politieke breedheid' van de manifestatie zou beperken. Hoewel in het begin van de jaren tachtig nog wel werd gesproken van een vijfde Volkscongres, kwam het er nooit meer van - symbolisch wellicht voor de neergang van de communistische invloed in Groningen.

Militaire staatsgreep in Polen

Aan het begin van de jaren tachtig was de uiteenlopende beoordeling van het 'reëel bestaande socialisme' opnieuw katalysator van de partijstrijd in het district-Groningen. De tegenstellingen verhardden zich na de militaire staatsgreep in Polen in december 1981. Generaal Jaruzelski maakte toen een eind aan het legaal bestaan van de vakbond Solidariteit. Het landelijk partijbestuur veroordeelde de coup scherp. Het keurde de mogelijke betrokkenheid van de Sovjet-Unie af en bestempelde het ingrijpen van het Poolse leger als het faillissement van het één-partij-stelsel.²⁹ De Groninger districtsleiding kwam met een eigen communiqué dat veel minder ver ging. Op deze wijze hoopte zij te voorkomen dat deze kwestie tot een splijtzwam zou uitgroeien. De leiding besloot tevens niet deel te nemen aan een gemeenschappelijke verklaring met andere politieke partijen in Groningen, tot onvrede van de vernieuwers. De zinsnede waarin de Sovjet-Unie nadrukkelijk medeverantwoordelijk werd gesteld, kon bij de Groninger partijtop niet door de beugel.

Achter de beoordeling van de Poolse staatsgreep gingen uiteenlopende visies op de democratie schuil - zowel wat betreft het organisatiemodel voor de CPN als de staatsvorm die zij nastreefde. In de optiek van de vernieuwers waren socialisme en democratie ondeelbaar. Dit betekende enerzijds dat de interne partijverhoudingen op democratische leest geschoeid moesten zijn, en anderzijds dat het 'reëel bestaande socialisme' met zijn totalitaire inslag geen 'natuurlijke' bondgenoot kon zijn van de CPN. Vanuit de provincie kwamen andere geluiden. De afdeling Oude-Pekela veroordeelde ook het afkondigen van de noodtoestand in Polen. Zij nam evenwel stelling tegen de kritiek van het landelijk partijbestuur op het één-partij-stelsel. Dit behelsde namelijk tevens een aanval op de 'staatsmacht' in de Sovjet-Unie. 'Wat blijft er b.v. over van de heroïsche strijd van de S.U. sedert haar machtsovername in 1917,' zo vroeg de afdeling zich af.³⁰ Ook kritiseerde deze de naar haar mening eenzijdige berichtgeving van *De Waarheid* over Polen. Het conflict over Polen spitste zich toe op de districtsconferentie in het najaar van 1982. Een meerderheid besloot Brouwer, het parlementaire gezicht van de CPN,

zonder stemrecht af te vaardigen naar het landelijke partijcongres in november. De behoudende vleugel nam het Brouwer vooral kwalijk dat zij samen met vertegenwoordigers van alle andere partijen bij de Poolse ambassade had geprotesteerd.

De orthodoxe vleugel mocht dan in het district-Groningen een overwinning hebben behaald, op het nationale toneel beet zij in het zand. De partijvernieuwing werd door het partijcongres hartelijk omarmd. Het congres besloot om de banden met de Poolse en Tsjechoslowaakse zusterpartijen te verbreken. Ook sprak het uit dat 'de Sovjet-Unie niet automatisch en van nature een bondgenoot is in de strijd tegen bewapening en oorlogsgevaar'.³¹ Een overgrote meerderheid van de Groninger delegatie - waarin nauwelijks vernieuwers waren opgenomen - beschouwde dit als heiligschennis. Ook het congresbesluit dat *De Waarheid* niet langer een partijkrant moest zijn maar een medium voor heel links, was tegen het zere been.

Horizontaal Overleg van Communisten

Op het congres van november 1982 had de orthodoxe vleugel weinig in te brengen. Zij had zich georganiseerd in het 'Horizontaal Overleg van Communisten' (HOC), dat eerherstel eiste voor de Sovjet-Unie en het marxisme-leninisme. Hoewel de districtsleiding dit initiatief afwees,³² weerde ook in Groningen een aantal 'horizontalen' zich, waaronder Meis. Hij nam zitting in de landelijke coördinatiegroep van het HOC. Vanuit deze hoek werd bijvoorbeeld geprotesteerd tegen het verdwijnen van de hamer en sikkel - sinds jaar en dag het partijsymbool - van de omslag van de ledenboekjes. Voorts richtten de horizontalen hun pijlen op 'de eenzijdige en onredelijk-kritische benadering van Oost-Europa' in *De Waarheid*.³³ Zij kregen steun vanuit Oost-Groningen, waar de afdelingen Finsterwolde en Beerta de bezorging van de krant staakten en waar nogal wat bedankjes te noteren vielen. In Beerta, waar net Hanneke Jagersma als eerste communistische burgemeester in Nederland was benoemd, verklaarde de CPN-afdeling zich autonoom. Vanwege het overboord zetten van het marxisme-leninisme door het partijbestuur achtte men zich niet meer gebonden aan de landelijke besluiten. Ook in Finsterwolde herkende men zich niet meer in de landelijke CPN. In een brandbrief aan het partijbestuur en *De Waarheid*-redactie vroeg de afdeling zich af: 'of zijn wij inmiddels een NS-dagtocht voor CPN-ers geworden, als fossiele afdeling...'³⁴

In Groningen liet de districtstop zich weinig gelegen liggen aan de beslissingen van het congres en bleef vaak op oude voet voortgaan. Zo voerde de districtsleiding overleg met de Sovjet-ambassadeur om de handelsbetrekkingen tussen de Sovjet-Unie en de provincie Groningen aan te halen.³⁵ Deze contacten waren weliswaar al eerder voorbereid, maar in het algemeen wilde men weinig weten van een openlijke distantiëring van Moskou. De horizontalen steunden deze onafhankelijke opstelling. Zij drongen er bij het districtsbestuur op aan openlijk op te treden tegen de landelijke 'reformistische' politiek.

De vernieuwers daarentegen kritiseerden juist het niet-uitvoeren van de congresbesluiten. Op de districtsconferentie van juni 1983 leden zij echter een gevoelige

Uitnodiging voor de installatie van Hanneke Jagersma als burgemeester van Beerta.

Op 1 april a.s. zal

mevrouw Hanneke JAGERSMA

worden geïnstalleerd als burgemeester der gemeente Beerta. In verband hiermede wordt op donderdag 1 april a.s. 's middags om 3.00 uur in Hotel Gemeentehuis te Beerta een buitengewone vergadering van de raad gehouden. Gaarne nodigen wij u uit deze bijeenkomst bij te wonen.

U kunt ons met gebruikmaking van bijgevoegde antwoordkaart mededelen of al dan niet op uw aanwezigheid kan worden gerekend.

Beerta, 10 maart 1982.

Burgemeester en wethouders,
K. Stek, loco-burgemeester
M.G. Dekker, loco-secretaris

Afscheidsbrief van Ina Brouwer aan het districtsbestuur.

Amsterdam, 19 januari 1983

Aan het districtsbestuur van het
CPN-district Groningen

Kameralen,

Hierbij wil ik jullie laten weten dat ik heb
Besloten de stad Groningen als woonplaats te verlaten.
Inmiddels heb ik voorlopig mijn intrek genomen op een
tijdelijk adres in Amsterdam.

De reden voor mijn besluit is de praktijk van de afgelopen jaren.
Het kamerwerk en alles wat daarmee verband houdt, vergde zoveel
aandacht dat ik regelmatig slechts één keer per 2 à 3 weken
thuis kon zijn. Dat is geen basis om, zowel persoonlijk als poli-
tiek, goed te kunnen functioneren.
En dat terwijl, naar mijn overtuiging, het zeker in de huidige
crisisstijf van groot belang is onze parlementaire posities zo
goed mogelijk in het belang van de bevolking te gebruiken.

Het spreekt voor zich dat mijn verkiezing als fractievoorzitter
nog een grotere landelijke verantwoordelijkheid met zich mee
bracht, waardoor mijn mogelijkheden om in Groningen te blijven
wonen nog verder verminderden.
Dat is dan ook de reden waarom ik uiteindelijk het besluit
tot verhuizing heb genomen.

Overigens betekent dat niet dat ik mij minder betrokken voel
bij de positie en de strijd van de groningsse bevolking, waarvan

ikzelf zolang deel heb uitgemaakt.

Ik hoop nu dan ook in de toekomst zoveel mogelijk
te kunnen inzetten voor de groningsse bevolking o.s.s.
als lid van de bijzondere commissie van de Tweede Kamer
voor het Noorden des Lands.
Maar ook op al die terreinen, waarmee ik mij bezighoud
zoals de positie van uitkeringsgerechtigden, bijstandsvrouwen,
gezinverzorging en werkgelegenheid.

De inzet voor de belangen van de bevolking geldt natuurlijk
ook de andere kamerleden van onze partij.
Evelien Eshuis is o.s.s. bezig met economische- en milieu-
zaken en heeft zo bemoeienis gehad met de problemen bij
Aldel.
Gijs Schreuders doet o.s.s. defensie en buitenlandse zaken
en heeft als zodanig bemoeienis met de militarisering van
de regio's.

Ik wens jullie alle succes toe in de strijd voor de belan-
gen van de groningsse bevolking en met de versterking
van de progressieve samenwerking tegen de rechte regerings-
politiek.

Ik verzoek jullie de leden van het district van de inhoud
van deze brief op de hoogte te stellen.

Met kamerlandschappelijke groeten,

Ina Brouwer

nederlaag. Sommige vernieuwingsgezinden richtten zich nu op nieuwe thema's. De 'werkgroep democratie' hief zich eind 1983 op. Besloten werd om 'andere wegen in te slaan (voor de goede verstaander: niet de wegen die leiden naar Oost-Groningen)'.³⁶ Een aantal leden ging zich inzetten voor een 'linkse doorbraak': verregaande samenwerking tussen CPN, PSP en PPR op lokaal en regionaal niveau. Anderen (vernieuwers en behoudenden) haakten gedesillusioneerd af. Het ledental van het district daalde drastisch. Aan de vooravond van het congres van eind 1982 bedroeg het 1.320; in de zomer van 1983 1.110 - een verlies van meer dan 200 partijleden in ruim een half jaar tijds.

Partijprogramma van 1984

Verkeerden de vernieuwingsgezinden in Groningen in het defensief, landelijk bleven zij aan de winnende hand. Het bijzondere partijcongres van februari 1984 nam een nieuw beginselprogram aan, dat hun zege beklonk. Het leninisme was hierin als inspiratiebron ingeruild voor het feminisme en het democratisch-centralisme was op de helling gegaan. De voorhoederol van de communistische partij werd afgezworen en daarmee het één-partij-stelsel. Een positieve verwijzing naar de Sovjet-Unie ontbrak geheel. Moskou werd samen met de Verenigde Staten verantwoordelijk gehouden voor de wapenwedloop.

Voor de horizontalen was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Zij richtten het Verbond van Communisten in Nederland (VCN) op. De partij baseerde zich op de vertrouwde leerstellingen en verklaarde zich loyaal aan de Sovjet-Unie. De CPN werd van 'anti-sovjetisme' beschuldigd. Ook in Groningen gingen horizontalen van de CPN over naar het VCN, hoewel de districtsleiding het initiatief afkeurde. Er was haar alles aan gelegen de partij bij elkaar te houden. Toch wilde ook de Groninger CPN-leiding het geloof der vaders niet verlaten. Nog in 1988 stelde zij zich expliciet achter 'de marxistisch-leninistische uitgangspunten, zoals het CPN-district Groningen dat sinds jaar en dag doet'.³⁷

Tweede-Kamerverkiezingen van 1986

In de patstelling die in Groningen was ontstaan - een overwegend orthodox district bij een door het congres gesteund vernieuwingsgezin landelijk partijbestuur - hield het ledenverlies aan. In januari 1984, vlak voor het bijzondere partijcongres, bedroeg het ledental van het district nog een kleine 1.000. Vervolgens liep het terug tot ruim 600 in september 1986, een daling van ruim een derde. Ook electoraal ging het verval van de CPN in Groningen nu snel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen verloor de partij in het bolwerk Finsterwolde na een halve eeuw haar meerderheid. Bij de kamerverkiezingen in mei werd de CPN weggevaagd. Voor het eerst sinds 1918 zaten er geen communisten meer in de Tweede Kamer.

In Groningen werd maar een schamele 1,5% behaald. Sommige partijleden weten het verlies aan lijsttrekker Brouwer. Hier en daar was haar naam van de communistische verkiezingsaffiches geknipt. In het najaar van 1986 kreeg ze de volle laag van de horizontalen. Eén van hen vond dat partijgenoten als Brouwer, die zich regelmatig schuldig zouden maken aan 'anti-sovjetisme', maar beter konden opstappen.³⁸ Ook was er vanuit Oost-Groningen geprotesteerd tegen het anti-Sovjet-optreden van de CPN, waarvan het verkiezingsprogram zou getuigen.

Gorbatsjov

Op een dieptepunt aanbeland, leek in de CPN plotsklaps nieuwe hoop te gloren met de hervormingspolitiek van Gorbatsjov in de Sovjet-Unie. Zowel vernieuwers als behoudenden konden zich herkennen in het vernieuwingsproces van de secretaris-generaal van de communistische partij van de Sovjet-Unie en verwel-

komden zijn politiek van *glasnost* en *perestroïka*. De vernieuwers beschouwden zichzelf zelfs enigszins als voorlopers.³⁹ Door de CPN waren al vroeg bepaalde vraagstukken op de agenda gezet die nu in de hele internationale communistische beweging werden besproken, zo meende ex-partijvoorzitter H. Hoekstra. Met de komst van Gorbatsjov koesterden sommigen in de CPN de hoop dat het Sovjet-communisme in staat zou zijn zichzelf te vernieuwen en zo zijn blazen weer op te poetsen.

Ook in Groningen leefde deze hoop. Meis vond het beleid van Gorbatsjov een 'verdieping van het socialisme'.⁴⁰ Volgens de districtsleiding stuurde de Sovet-leider aan op herstel van de Leninistische principes door meer zeggenschap aan de bevolking te geven.⁴¹ Door de *perestroïka* zou de Sovjet-Unie in staat zijn de stagnatie te overwinnen. Hierdoor werd 'het toekomstperspectief van het socialisme steeds helderder'.⁴² Hardop noemde de Groninger leiding Moskou een bondgenoot in de strijd voor de vrede. In 1988, bij de voorbereidingen van de komende kamerverkiezingen, klaagde zij nog bij het landelijk partijbestuur over het 'ontbreken van de natuurlijke liefde voor de socialistische landen'.⁴³

Het VCN, dat Moskou in alle opzichten braaf volgde, was ook verheugd over de politieke veranderingen onder Gorbatsjov en zag daarin - evenals het Groninger CPN-district - een bewijs van de vernieuwende kracht van het Leninisme. Een *rendez-vous* tussen VCN en CPN via het Rode Plein te Moskou leek denkbaar. Het landelijke CPN-bestuur wees een verzoek tot samenwerking bij de kamerverkiezingen van 1989 evenwel af.

Affiche van de VCN uit 1987.

Groen Links en het einde van de CPN

In plaats van samen te werken met het VCN bij de kamerverkiezingen van 1989, keek het CPN-bestuur de andere kant op, in de richting van de PSP en de PPR. In Groningen was men daarvan aanvankelijk niet gediend. Het district besloot voor de middenweg en verlangde dat de CPN zelfstandig de verkiezingen in zou gaan.

Op die basis zouden vormen van samenwerking wel mogelijk zijn, maar een samengaan niet. Op het partijcongres in april 1989 hield Lameris hiervoor een pleidooi. Volgens hem lagen er kamerzetels voor een op de solo-toer gaande CPN in het verschiet, uitgerekend door het optreden van Gorbatsjov en de wervende kracht die er door hem van het Sovjet-communisme uit zou gaan.⁴⁴

Ondanks het Groninger protest ging het overleg tussen CPN, PPR en PSP door. Na de val van het tweede kabinet-Lubbers in mei 1989 raakten de onderhandelingsin in een stroomversnelling. Een paar weken later kwamen de partijen tot overeenstemming. Op de valreep was de kleine Evangelische Volkspartij ook uitgenodigd. Overeengekomen werd om onder de naam Groen Links met een gemeenschappelijk program en één kandidatenlijst aan de verkiezingen deel te nemen en daarna één fractie te vormen.

Onder aanvoering van prominenten als de van gedachten veranderde Lameris, Meis en de Pekelder wethouder (en voormalig statenlid) L. Leeuwerik schaarde het Groninger district zich in meerderheid achter Groen Links. Dit ging Jagersma en wethouder H. Heres uit Beerta te ver. Zij vonden dat deze stap het begin van het einde van de CPN betekende en schortten hun werkzaamheden in de Groninger districtsleiding op. Zij vormden echter een kleine minderheid, zeker landelijk. Op de partijconferentie in Amsterdam die over de samenwerking moest beslissen, legden de tegenstanders het met dertig stemmen tegen driehonderd voorstanders duidelijk af. Na het besluit hingen een paar Groninger oppositionelen een meegenomen Sovjet-vlag met hamer en sikkel halfstok. Hoewel Groningen in meerderheid voorstander was van Groen Links, kwam het wel als een zware slag dat de eigen kandidaat Lameris buiten de prijzen viel. Meis had nog voor hem gepleit, omdat Lameris 'een zeer grote bijdrage had geleverd om het nogal ruwe district-Groningen op de lijn te krijgen waar het nu zit'.⁴⁵ Dat oud-provinciegeenoot Brouwer de koppositie voor de CPN kreeg toebedeeld, zal weinig vergoed hebben.

Oost-Groningen bleef zich niettemin kanten tegen Groen Links. Belangrijkste verzetshaarden vormden Beerta, Midwolda, Scheemda en Finsterwolde, waar regionale kopstukken als Jagersma, Heres, K. Stek en M. Schwertmann hun achterban met enig succes opriepen om niet op Groen Links, maar op het VCN te stemmen. Bij de tussentijdse raadverkiezingen in het najaar - die het gevolg waren van gemeentelijke herindelingen - kwam men in de nieuwe gemeente Reiderland (de samenvoeging van Beerta, Finsterwolde en Nieuweschars) met een eigen CPN-lijst uit. De vijf raadszetels bleven behouden. De enige communistische burgemeester in Nederland, Jagersma, moest bij de herindeling wel het veld ruimen.

Bij de kamerverkiezingen behaalde Groen Links zes zetels. Na een absentie van drie jaar maakte het communisme weer zijn parlementaire *come-back*, in de persoon van Brouwer. PPR en PSP wilden de samenwerking uitbouwen. De CPN had minder haast, maar sloot zich bij de anderen aan. De mogelijkheid van een fusie en de daarmee gepaard gaande opheffing van de oude partijen kwam steeds nadrukkelijker in beeld. Uiteindelijk kregen de Groninger orthodoxe oppositionelen, die van meet af aan de electorale Groen-Linkse coalitie als de voorbode van de ondergang van de CPN hadden bestempeld, toch gelijk. Op 13 oktober

1990 werd door het neg 500 leden tellende district-Groningen van de CPN in Winschoten besloten op te gaan in het provinciaal verband van Groen Links en onder deze vlag deel te nemen aan de statenverkiezingen.⁴⁶ Voor het eerst liep het district als geheel nu voorop bij de partijvernieuwing; het congres besloot immers pas in juni 1991 de CPN op te heffen. Het communistische dagblad *De Waarheid* was overigens de partij al voorgegaan, tot groot verdriet van vele Oostgroninger lezers, voor wie de krant een symbool was. In de woorden van oud-districtsbestuurder J.G. Schoenmaker: 'Ik las dus *De Waarheid*. Toun dizze kraante opheven wuir, was dat veur hail veul mins n emotionele gebeurtenis. In d'oorlog binnen der gounent veur in t kamp kommen, of ofslacht.'⁴⁷

Het Winschoter besluit was in feite onontkoombaar. De klein-linkse samenwerking kende een eigen logica, waarbij het *point of no return* al was gepasseerd. Daarnaast speelde de omwenteling in Oost-Europa een rol bij het rijp maken van de Groninger geesten. De ondergang van het 'reëel bestaande socialisme' en het onbarmhartig aan de dag treden van de repressie en corruptie die zich onder de noemer van het communisme hadden voorgedaan, was voor velen een slag in het gezicht. De trots op de geestverwantschap sloeg om in diepe teleurstelling, aldus de al genoemde Leeuwerik: 'Oost-Europa heeft het ons onmogelijk gemaakt met de CPN door te gaan'.⁴⁸ Zodoende markeerde de kwestie Oost-Europa niet alleen het begin, maar ook het einde van de partijstrijd.

Koert Stek met een affiche van de NCPN in september 1992.

Epiloog

Het doek mocht dan zijn gevallen voor de Groninger CPN, het communisme verdween daarmee niet uit deze contreien. In het oosten van de provincie bleven enkele gemeenteraadsfracties als CPN doorgaan. In december 1990 besloten de CPN-afdelingen Beerta, Finsterwolde en Nieuweschans en het VCN-district Groningen tot hechte samenwerking. De misstanden in Oost-Europa 'betekenen voor ons niet het failliet van het socialisme', zo verklaarden zij. 'Wij ontkennen de problemen in deze landen niet, maar wij trekken hieruit niet de conclusie dat het communisme geen toekomst heeft.'⁴⁹ Op 1 mei 1992 kondigde een comité van VCN-ers en oud-CPN-ers uit Groningen (en Noord-Brabant) in Finsterwolde de komst van de NCPN aan - de 'Nieuwe Communistische Partij van Nederland'. Groningen liep voorop: nog voordat de NCPN officieel op 14 november was opgericht, werd hier de eerste afdeling gevormd. CPN en Sovjet-Unie mochten dan verdwenen zijn, maar - aldus Stek, voormalig wethouder van Beerta - 'er is geen sprake van dat het communisme dood is in Nederland'.⁵⁰

Noten

1. F. Meis, *40 jaar actie*, Groningen 1987, 105.
2. P. de Vries, *Dan kopen ze maar een F-16 minder. Geschiedenis van de groningse studentenbeweging 1970-1975*, Groningen, 1982, 29-30.
3. Zie M. Fennema, 'The end of Dutch communism?', in: M. Waller, M. Fennema, red., *Communist Parties in Western Europe. Decline or Adaptation?*, Oxford, 1988, 164.
4. J. Wormer, 'De CPN in cijfers', in: C. Boet e.a., *Van bron tot boek. Apparaat voor de geschiedschrijving van het communisme in Nederland*, Amsterdam, 1986, 188.
5. I. Brouwer, *Tussentijds. Dagboeknotities en beschouwingen over politieke vernieuwing*, Den Haag, 1988, 84.
6. 'Verslag van het gesprek van de dagelijkse leiding distrikt Groningen met Ton Regtien n.a.v. zijn aanmelding als lid van de partij'. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 2.
7. Interview van C. Berghoef en P. Tuk met C. Drost, 3 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Veen-
dam.
8. De Vries, *op. cit.*, 67.
9. *Ibidem*, 83.
10. *Ibidem*, 44.
11. P.H. Schlebusch, 'Sterft gij oude vormen en gedachten!'. Discussiestuk organisatieseminar GSB, [1979].
12. De Vries, *op.cit.*, 77-78.
13. Zie T.J. Zanen, 'Tegen de achterstelling van het Noorden (1965-1985)', in: P. Hockman, J. Houkes en O. Knottnerus, red., *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*, Groningen, 1986, 239-240.
14. *Groningerland - een Nederlands probleem*, Amsterdam [1971], 55.
15. Brouwer, *op.cit.*, 80. Zie voor de veranderde samenstelling van de communistische achterban: G. Voerman, 'Een anatomische les. De congressen van de CPN ontleed', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 16 (1990), 2 (mei), 182-199.
16. Zie hiervoor G. Voerman, 'Perestrojka avant-la-lettre. De CPN en de hervormingen van Gorbatsjov', in: *Jaarboek 1992 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1993, 99-118.
17. 'Delegaties CPN-CPSU spraken over gevaren bewapeningswedloop', in: *Politiek en Cultuur*, 37 (1977), 3 (mei/juni), 139-141. Zie voor een ooggetuigeverslag G. Schreuders, *De man die faalde*, Amsterdam, 1992, 135-140.
18. *De Volkskrant* en *NRC-Handelsblad*, 2 augustus 1977.
19. 'Verslag naar aanleiding van de ledenvergaderingen na de verkiezingen', ongedateerd. Gemeente-
archief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 34.

20. Vera Ebels-Dolanova, 'Vervreemdende ontmoetingen', in: A. Koper, C. Vecht en M. van Weezel, red., *Alles moest anders. Het on vervuld verlangen van een linkse generatie*, Amsterdam, 1991, 171.
21. 'Voorwoord van de vertalers', in: V. Ebels-Dolanova en E. Ebels, *Een onder de tafel gewerkt rapport*, z. pl., z.j., 6.
22. 'Brief aan het partijbestuur van de CPN', d.d. 8 februari 1979. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 4.
23. B. Mentink, 'Ontwikkelingen binnen de (Groningse) CPN. Het afscheid van een sekte?', augustus 1982. Persoonlijke collectie K.G. Lugtenborg.
24. H. Broekhuis en J. Zeelen, 'De CPN en de noodzaak van een linkse eenheid', in: *de Volkskrant*, 3 mei 1981.
25. 'Verslag en beoordeling van de distriktskonferentie van het distrikt Groningen (16, 17, 18 mei '80) gemaakt door de delegatie van de afdeling centrum', 5. Collectie-Lugtenborg.
26. 'De werkgroep democratie te Groningen', 3. Collectie Lugtenborg.
27. Zo zag Brouwer zelf haar positie tenminste: zie Brouwer, *op.cit.*, 84.
28. 'Verslag van de stand van zaken wat betreft het werk van de CPN op de universiteit', 15 september 1981. Collectie-Lugtenborg.
29. Zie Voerman, 'Perestrojka', 107.
30. Brief CPN-afdeling Oude-Pekela aan partijbestuur CPN, d.d. 12 januari 1982. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 10.
31. 'Resolutie', in: *Politiek en Cultuur*, 43 (1983), 1 (jan.), 42.
32. Aldus een mondelinge mededeling van G. Lameris d.d. 28 september 1993.
33. Brief aan de Dagelijkse Leiding en het Districtsbestuur van het CPN-district Groningen, afkomstig van het Groninger HOC, d.d. 9 februari 1983. Collectie-Lugtenborg.
34. Brief aan het partijbestuur en de redactie van de Waarheid, afkomstig van de afdeling-Finsterwolde, d.d. 31 januari 1983. Gemeentearchief Groningen, archief CPN-district Groningen, nr. 14.
35. Brief van het CPN-district Groningen aan de ambassade van de USSR, d.d. 13 juli 1983. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 16.
36. Ledenbrief van de werkgroep, d.d. 1 december 1983. Collectie-Lugtenborg.
37. 'Ontwerpbesluiten t.b.v. de Distriktskonferentie 26-27 februari 1988'. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 25.
38. Mededelingen distriktskonferentie 29 oktober en 2 november 1986. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 23.
39. Zie G. Voerman, 'Perestrojka', 109-110.
40. *Trouw*, 5 november 1987. Zie ook G. Lameris in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 januari 1990.
41. Handgeschreven, beknopt verslag van de vergadering van de districtsleiding, d.d. 8 december 1988. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 25.

42. 'Ontwerpbesluiten t.b.v. distriktsconferentie 26-27 februari 1988'. Gemeentearchief Groningen, archief CPN-district Groningen, nr. 25.
43. Dit werd opgemerkt tijdens de 'consultatieronde' die het partijbestuur van de CPN hield in verband met de komende verkiezingen voor de Tweede Kamer. Gemeentearchief Groningen: archief CPN-district Groningen, nr. 26.
44. *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 april 1989.
45. *Trouw*, 26 juni 1989.
46. *NRC-Handelsblad*, 15 oktober 1990.
47. Interview J. Abbes en R. Smoorenburg met J.G. Schoenmaker, 31 maart 1993. Veenkoloniaal Museum, Vcendam.
48. *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 maart 1992.
49. *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 december 1990. Bij de statenverkiezingen van 1991 behaalde het VCN in de nieuwe gemeente Beerta bijna 30% van de stemmen.
50. *De Volkskrant*, 28 september 1992.

Herkomst van de afbeeldingen:

Hoofdstuk 1:

- p. 11: bron onbekend.
- p. 13: deze tekening van Cor Breman verscheen in 1903 in het blad *In den Gulden Winckel*.
- p. 14: uit *Het Geïllustreerde Politienieuws*, 19 januari 1893.
- p. 16: bron onbekend, verscheen tevens in: P. Hoekman, J. Houkes, O. Knottnerus (red.) *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*, Groningen 1986, p. 89.
- p. 19: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.
- p. 21: uit *De Noord Ooster*, 22 februari 1923.
- p. 22: bron onbekend, verscheen tevens in: R. Weijdeveld (red.) *Rode hulp -De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland. 1933-1940*, Groningen, 1986, p. 8.
- p. 23: uit *Echo van het Noorden*, IISG, Amsterdam.
- p. 24: idem.
- p. 26: uit *De Noord Ooster*, 13 februari 1939.

Hoofdstuk 2:

- p. 33: bron onbekend, tevens verschenen in: F. Mille: *Das Russische Theater*. Wenen, 1927.
- p. 36: IISG, Amsterdam.
- p. 42: uit *De Noord Ooster*, 11 februari 1939.
- p. 45: uit privé-bezit.
- p. 47: affiche naar een ontwerp van Henri de Wolf, districts-archief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.

Hoofdstuk 3:

- p. 54: kopie van origineel exemplaar uit het privé-bezit van J. van Zanten, Groningen.
- p. 56: Gemeente-archief Groningen.
- p. 57: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 58: uit privé-bezit K. Stek, Beerta.

Hoofdstuk 4:

- p. 62: uit privé-bezit van R. Meinds, Westerlee.
- p. 68: IISG/Amsterdam.
- p. 72: foto: Dolf Kruger, uit *De Waarheid*.
- p. 74: IISG, Amsterdam.
- p. 74: uit *De Waarheid*, maart 1953.

Hoofdstuk 5:

- p. 81: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 82: IISG, Amsterdam.
- p. 83: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen.
- p. 91: IISG, Amsterdam.
- p. 98: IISG, Amsterdam.

Hoofdstuk 6:

- p. 104: Veenkoloniaal Museum, Veendam.
- p. 105: uit *De Noord Ooster*, 2 oktober 1969.
- p. 105: uit privé-bezit van K. Stek, Beerta.
- p. 108: CPN-archief, Amsterdam.
- p. 109: affiches uit het CPN-archief, Amsterdam.
brochure uit het privé-bezit van K. Stek, Beerta.
- p. 110: districtsarchief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.
- p. 114: ontwerp P. Buiter Finsterwolde CPN-archief, Amsterdam.
- p. 117: districtsarchief CPN-Groningen, Gemeente-archief Groningen.
- p. 117: idem.
- p. 119: DNPP, Groningen.
- p. 121: foto: Ida F. Mulder.

Daar de redactie niet van alle afbeeldingen de precieze herkomst wist te achterhalen willen we mogelijke rechthebbenden in voorkomende gevallen, vragen contact op te nemen met de uitgever.